

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 821.163.41:82-4JOVANOVIĆ
ПНР

ВЛАДИМИР БАРОВИЋ
СОЊА БАРОВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ - ВЕЛИКАН СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ И ИСТОРИЈСКОГ ПОРТРЕТА

Сажетак: У раду аутори обрађују Слободана Јовановића као портретисту значајних личности српске прошлости. Полазећи од биографије великог научника објашњава се његов значај у експлицирању сложених процеса и улоге појединих личности у нововековним историјским догађајима. Аутори посматрају, анализирају и вреднују стил, као препознатљив елемент Јовановићевог културног и научног израза. Посебно се посматра портрет као важан сегмент књижевног и историчарског сензибилитета аутора који је у том жанру достигао највиши ниво у нашој науци. На крају је изнета оцена да Јовановић има посебне заслуге у опису карактерних, психолошких и професионалних црта великих историјских личности и зато се његови радови посматрају као драгоценци за нашу науку.

Кључне речи: Слободан Јовановић, историја, књижевност, портрет, личности.

Увод

У нашем раду изнећемо приказ књижевног опуса Слободана Јовановића који је оставио импозантан број портрета најзначајнијих личности из српске нововековне прошлости, од поли-

тичара преко државника, дипломата, писаца, новинара, верских поглавара па до краљева и кнежева као световних владара. Јовановићеве књиге представљају прворазредни извор карактеролошких црта, физичког изгледа и политичких погледа низа историјских личности, које су на другим местима сачуване фрагментарно а чији портрети у романтичарском стилу данас красе кабинете, музеје и државне установе. Књижевни дар који анализирамо код Јовановића је умногоме специфичан јер он показује са колико префињеног осећаја, један по образовању правник, према животном позиву научник а по ономе што је радио полихистор, може представити портрет краља Милана, његовог несрећног сина Александра, народног трибуна Тому Вучића Перишића, варошког демагога газда Филипа. Књижевношћу се Јовановић бавио на више начина а осим критике, писања уметничких текстова и приказа, он је мање или више свесно уткао делиће уметничког стваралаштва у своје многобројне правничке, историјске и политичко-социолошке радове.

Ако се величина једног човека мери по ономе што је оставио у сећању савременика, анегдотама и писаној оставштини, онда је Слободан Јовановић у колосалним размерама задужио оно што јесте српска културна јавност. Успостављање културног обрасца у друштву које је врсно познавао, немерљива радна енергија и широк спектар научних области које је обрадио чине Јовановићево дело неисцрпним пољем за интердисциплинарна истраживања, анализе и промишљања. Иако је веома сложен задатак обрадити једну тако комплексну личност и његове радове, оно што фасцинира са ове историјске дистанце јесте непролазност, актуелност и снага Јовановићевог израза која је уочљива у готово сваком пасусу његових монографија, списа, приказа, полемика, биографија, историјских дела, правних трактата, реторичких анализа, мемоарских размишљања. Поимање интелекта, онтолошка суштина његовог бића, утемељеност филозофског погледа на свет и високи дometи радова, сведоче да се његово дело може увек изнова истраживати а да се у потпуности не открије сав сензибилитет и мисаона дубина аутора.

Увек актуелан, радо цитиран, поуздан за навођење у реторичким расправама, чини се да његов васцели рад прераста у па-

радигму и праву реперну тачку за савремени културолошки модел, коме једно савремено, хуманизмом прожето друштво треба и може тежити. Иако има само једну бронзану бисту испред Правног факултета у Новом Саду и лик на новчаници, понешен судбом античких великана, Слободан Јовановић се у нашој књижевности, историји, правној теорији и култури оданој средини, поново открива и препознаје као еклатантан егзамплар аутодесструкције и суцида друштва које по правилу одбацује оно што је највредније. Сократовска судбина овог великана нашег културног обрасца нагони на поновно преиспитивање и карактеролошко посматрање оног што Слободан Јовановић јесте био а шта у бихејвиористичком смислу тек треба да буде у свести и савести мислећег дела нашег друштва које је богиња Фортуна тако ретко дотичала. Немогућност да се препознају достигнућа и смисао деловања човека као што је био Јовановић, доводили су до напада још за живота. У емиграцији, нарочито након смрти Јовановић је проказан, забрањиван, оптуживан а најчешће прећуткиван. Његова дела нису штампали, предратне књиге су избациване из библиотека а замењивале су их збирке и сабрана дела оних који му за живота нису били достојни супарници. Младим људима су баш они које је Јовановић учио али не и научио, говорили да се радило о неповезаном писању некаквих мемоара и присећања која су неповезана и немају научне вредности у позитивистичком смислу. Они одважнији и темељнији академци кришом су откривали у предратним издањима „Књижарне задруге Напредак” и у издању „Геце Кона”, величину и домете оног који је у значајној мери надмашио ауторе који су из идеолошких разлога наметани као компетентни.

Колико је требало да се Јовановић поново врати на полице књижара и читаона, најбоље сведоче бурни партијски састанци који мртвом научнику ни после четири деценије нису дали да се новим генерацијама прикаже и докаже. Стрпљиво је чекао да изађе из пожутелих, мемљивих и избледелих листова на свежу, миришљаву и кожом повезану хартију и да неким бистрооким читаоцима неострашћеним идеолошким блудњама представи оне за које једва да су и чули. И како им је показао те личности? Бистрином најрафиниранијег микроскопа, Јовановић је читаоцу из аветињског марака историје изнео готово заборављене, у окове

бледог сећања утамничене ликове, који су приказани и показани снагом трансцеденталности коју лимитира само ум читаоца.

Чињеница да се млади људи данашњице слабо занимају за читање класичног медија какав је књига, у много случајева потпуно се демантује након што у руке узму „Уставобранитеље”, „Другу владу Милоша и Михаила”, „Вође француске револуције”, „Владу Александра Обреновића”, да наведемо само најпопуларнија дела.

Животопис великана биографије

Његова судбина је парадигматична и симболична у готово свим маркантним моментима историје коју је толико ценио и сензибилитетом једног уметничког генија описао као нико пре а можда ни после њега. Рођен у избеглиштву у породици угледног либерала који је сам био велика историјска личност, Слободан је чини се по теорији предестинације био спреман и припреман да следи, достигне и надмаши оца Владимира (Јовановић В, 1988). Како је рођен, тако је и умро у изгнанству. Студира право у Цириху а државно право специјализира у Паризу, да би по окончању академских студија ступио у државну службу Краљевине Србије. У време преломних историјских тренутака увек се стављао на расположење нацији па је у балканским ратовима и у „Великом рату” био шеф Пресбирео при Врховној команди српске војске. У рату је показао како интелектуалац треба самосвесно да служи домовини која је нападнута и да задржи људскост и достојанство у тренутку када је хуманизам сведен на најмању меру. Био је мислилац светских размера, признат и познат научник који је у четвртој деценији живота ушао у Академију али се није либио да прича са сељаком, учитељем или паором. Врстан предавач на београдском Правном факултету био је равно четрдесет и три године. Некадашњи студенти, живо се сећају фигуре која лагано хода ходницима и аулама, стално нешто записијући у бележницу коју је уз оловку, попут врсног новинара повозда држао у цепу. Свугде и на сваком месту користио је прилику да нешто запише, сачува од заборављања те преточи и уобличи као фрагмент оног што чини неку

од његових књига. За Андрића постоје анегдоте да је понешто записивао шетајући по Калемегдану, за Црњанског се прича да је писао по маргинама књига седећи по римским и берлинским баштама, док је Слободан бележио на сваком месту, где год је стигао. Писао је и радио и на други дан Божића, а иза њега је остало монументално сабрано дело којег се не би постидела ни вишедеценијска установа каквог научног института. Његови „Портрети из историје и књижевности” ушли су у „Српску књижевност у сто књига” иако би по мишљењу еминентних стручњака у тој најважнијој збирци било место за још који Јовановићев рад.

Иако по сили нове власти осуђен у очима мислећих људи који су га лично познавали и читали, није био понижен а ни постиђен. Судбина врсног научника запечаћена је на основу рада осредњег, можда и исподпросечног политичара. Предосећајући, да употребимо парадигму Андреја Митровића како наступа време нетрпељивих, одлучује да служи народу чак и за такву личност понижавајућим, политичким ангажовањем. Као оснивач и председник Српског културног клуба визионарски је наслутио оно што је попут тајфуна збрисало творевину у коју је веровао. Чак и аутори који нису наклоњени Јовановићевим ставовима неретко га цитирају као врсног аналитичара: „Српска политика, како накнадно медитира Слободан Јовановић, истрошила је своју енергију у борбама око аутономије Хрвата и Словенаца, испуштајући после ослободилачких ратова шансу консолидације порстора на југу.” (Петрановић, 1992: 22). За време последњег, сукоба светских размера прихвата се незахвалне улоге председника краљевске владе и то у два мандата. Цео век је служио народу да би му на крају „у име народа”, била прочитана пресуда о наводном ратном злочину и одузета сва имовина, коју је као мало ко од интелектуалног међуратног света, поштено стицао, шта год то значило са аспекта терминолошког одређења данашњице.

Стил као знак препознавања

Ако је неко од историчара умео да пише и да својом оценом и проценом неке личности или процеса запечати за вечност, онда

је то био Јовановић. Скоро да нема значајније личности српске политичке, културне, научне или уметничке сцене из XIX и прве половине XX века о којој Слободан није понешто написао и оставио за генерације које долазе. Иако му појединци и данас пребацују да је обилато користио списе оца Владимира, водећег српског либерала, оно што карактерише Слободана пре свега је препознатљивост стила, одмереност суда и лакоћа израза која плени, осваја и наводи читаоца да заволи његова дела. „Књижевна критика пак, добила је врсног стилисту чији књижевни портрети осликавају сву раскош и лепоту српског језика и сведочанство једног времена. Његово дело у себи сажима и синтетише највећа достигнућа досадашњег развоја наше друштвене мисли.” (Деспотовић, 2001:7).

Величина Слободана Јовановића по нашем суду управо се састоји у могућности сажимања, продубљене анализе неког историјског процеса и лакоће у експлицирању истог. Њега са извесном лакоћом може добро разумети и читалац који нема фундаментално знање из историје нити детаљно познаје шири контекст у ком се описана радња одвија. Јовановић многе структуралне процесе појашњава изузетним паралелама: „Нови нараштај, који је одрастао под Милошевом владом, био је много осетљивији за његове мане. О турским зулумима он је знао по причама: о Милошевом деспотизму имао је свакодневног непосредног искуства. Ма колико нејасно, нараштај је тај осећао да национална солидарност између народа и његове власти није довољно јемство против злоупотреба власти; да народ није потпуно обезбеђен од притиска ни онда кад је власт у рукама људи његове вере и народности” (Јовановић, 1925:2). Изузетно оштроумно поређење онога што представља само далеко предање и причу предака и онога што човек свакодневно осећа кроз кумулирану неправду једног режима какав је био под кнезом Милошем Обреновићем, сведочи о Јовановићевом научном али и уметничком дару за синтезу.

У писању користи чист и складан језик са пуно народних речи и израза којих налазимо у свим његовим радовима али је карактеристично да нема турцизама и дијалектолошких особености. Као стилисту Јовановића краси јасноћа израза, прецизност у опису и складност у казивању: „У Београду кандидат опозиције Аћим

Чумић надгласан је палилулцима и ноћним чуварима које је полиција као своје резервне трупе бацила у последњи час на биралиште” (Јовановић, 1926: 81). Оно што је препознатљива одлика стила у Јовановићевим делима је течна нарација без понављања, прављења непотребних реченичних бравура и истицање аутора у први план. Код Јовановића је акценат стављен на суштину одређеног процеса о којима се износе само проверене информације без шпекулисања и пласирања полувести. Ако се посматра навођење извора у делима, иако их аутор ретко наводи, постоје фусноте у којима се наводи порекло одређених докумената: „Извештај нашег посланика у Бечу од 8. јуна 1883, писан по причању Чедомиља Мијатовића, одмах после његовог разговора са Кнезом Николом” (Јовановић, 1927 : 165, фуснота 1).

О стилу Слободана Јовановића у часопису „Књижевност” писао је Предраг Протић док се њиме као писцу подробније бавио академик Радован Самарџић у капиталном делу „Писци српске историје” (Перовић, 1997). По нашем суду ипак је најадекватније описао Јовановићев стил Ж.Стојковић у предговору „Портрета из историје и књижевности” дела које је ушло у едицију „Српска књижевност у сто књига”. По питању стила Стојковић сасвим умесно и умешно прави компарацију Андрића и Јовановића када пише: „У стилу Слободана Јовановића који је сав у „неосећању стила” има нечега као код Иве Андрића, само што је структура Јовановићеве реченице живља, практичнија, мање дотерана али темпераментнија и у фрази чвршћа. Сиромашнија је у лексици, али богатија у ритму. Андрић је песник који дисциплиновано пише обично, хроничарски строго, сведено; Слободан Јовановић је историчар који ненамерно бива литерат, али неоспорно. Јовановићев стил је ступањ његове и научне и књижевне стручности. Са ретком способношћу да сагледа битно, он и пише стилем који је очишћен од баласта оних пословно – интелектуалних испомоћи и поткатегорија ствари.” (Јовановић, 1963 : 17, предговор Стојковића). Како констатује у једној сентенци оштроумно писац предговора, Слободан Јовановић има функционалан стил или како је написао: „...стил безличан, а сочан” (исто). Он негује лаку реченицу која читаоца не замара и која утемељује наш научни језик који не пати од тешких термилолошких одредница већ на Вуковом језику казује и објашњава оно што је битно.

Исидора Секулић је великана Слободана Јовановића уврстила међу тројицу најреволуционарнијих писаца који су допринели грађењу чувеног „београдског стила”. Слободанов стил је лак, кристално чист, приступачан и помало загонетан. По њеном мишљењу, његов стил је достојан стилу једног уметника-научника. Чувена есејисткиња Јовановићева дела посматра кроз призму драме, закључујући да се његов стил писања у потпуности подудар са појединим елементима драме (експозиција, заплет, кулминација, перипетија и расплет), што је и поткрепила обрадом дела „Вођи француске револуције”, правећи етапе драмских елемената у виду чинова. Јовановић је заиста добро познавао драму, те и не треба да нас чуди што је уносио драмске елементе у своја дела, био је позоришни критичар у „Српском прегледу”, часопису Љубомира Недића. У својој реченици „Тај Слободан Јовановић не да мислити, као да је лирски песник” (Секулић, 1977 : 104) Исидора као да жели да се одбрани од напраситог и халапљивог ишчитавања Цлободанових листова, који јој не дозвољавају да ни на тренутак застане и запише своје мишљење, свој став. Била је у праву, при читању дела С. Јовановића осети се управо то о чему је она говорила, готово свака страница чита се без трунке паузе. Реченице су му добро распоређене и усклађене, те су вероватно оне главни кривци омамљивања читаоца да дубље утоне у његова књижевна остварења.

О томе да је научне радове писао у строго књижевној форми говорио је и Јован Скерлић, сматрајући да један тако врсни писац мора да допре до саме душе особе коју слика јер једино на тај начин може живописно представити сва њена осећања. Скерлић се слаже са Исидором Секулић у погледу Јовановићевог стила, да пише концизно, јасно и оригинално али без реторике. Александар Белић је истакао да је за грађење „београдског стила” заслужан и Слободан Јовановић.

Читаоци, било да се ради о научним, књижевним или политичким текстовима Јовановића препознају баш по стилу који је јединствен, особен и пријазан. Када једну књигу прочитате Слободана је лако уочити у другом раду макар не видели ко је аутор дела које читате. То је одлика врхунских стилиста, уметника који стварају и креирају особен печат који читаоца води кроз непозна-

те пределе, мрачне ходнике историје које је Јовановића на тако лак и особен начин осветлио лучом стилског знања и умећа. Зато и можемо констатовати да је он особен по стилу који је знак препознавања врсног уметника и симбол који плени, осваја и неретко тера на нова читања, промишљања и анализе пишевог монументалног стваралачког опуса.

Великан историјског и књижевног портрета

Ако је у поредбеном смислу музичка нота једног писца садржана у речи и ако су строфе његова поглавља, може се рећи да је Слободан Јовановић био прави маестро српске уметничке и научне сцене. То важи за његов стил, одабир тема, складну нарацију али се виртуозност великана наше културе највише види да не кажемо чује у портретима. Његове представе личности из наше повеснице више нам говоре од сликарских портрета који су у романтичарском духу превидели реалност па су појединце приказивали у сјају и величини који они нису имали или барем не у тој мери која је на платну наглашена. Јовановић портретима приступа попут каквог психолога, посматрача са стране иако је значајан број људи о којима пише лично познавао. Ипак о њима пише непристрасно, без апологетике, претеривања и са мером која уравни тежује њихове мане и врлине, односно ставља их у шири контекст времена и услова у којима су живели и радили. Јовановић код читаоца отвара моћ трансценденталног и оним са мало више имагинације дозвољава да након више од стотину година, угледају ликове из историје које као да видите на избледелим, од времена изуједаним фотографијама. Када пише о великану српског новинарства и некадашњем прваку Народне радикалне странке Пери Тодоровићу, Јовановић га описује тако уверљиво да се читаоцу чини као да га види како се спушта низ Скадарлију и улази у „Три бедуина”: „Његова спољашња појава није одговарала његовој улози бунтовника и секташа. Он се вазда гладио и китио; носио цилиндар, цвикер (и иако је имао добре очи), тесно закопчане рукавице; ко би га видео на улици, рекао би, неки млади гиздавац. Изблиза, без наочара, и неудешен, изгледао је занимљивије: смео

напрасит поглед нешто источњачко у јаким обрвама и дебелим уснама, лепа црвена брада.... Само је недостајала чалма па да личи на младог агу” (Јовановић, 1927: 116).

Важан је и контекст у којем је Слободан, који је први у Срба понео то име, писао о појединим личностима јер када анализира претходне реченице које описују Тодоровића, видите реалан приказ једног човека који је описан присно, топло, осетите да га портретиста добро познаје („Изблиза, без наочара, и неудешен,...) али са великом дозом реализма и критицизма („...рекао би неки млади гиздавац”). Јовановић је чак навео податак да Тодоровић носи цвикер иако добро види, што је доказ детаљног, приватног и непосредног, познавања личности о којој пише. Ако се вратимо на историјски контекст треба истаћи да је у то време, о коме Јовановић пише, Тодоровић био најомрженија личност међу великим бројем прорадикалски настројених становника Србије јер је прешао на страну краља Милана, али тај анимозитет код Слободана се на портрету не види као ни у његовом читавом делу. О том моменту Стојковић пише: „ У време када је писао о Пери Тодоровићу, на овога је била главна повика као на плаћеника, издајника својих другова и својих радикалских идеја. Међутим, ретко је ко тако и оштро и широко разумео једну толико противречну личност као што је Јовановић Перу Тодоровића”. (Јовановић, 1963 : 13, предговор Стојковића). Изнео је у свом раду и разне оптужбе и лажи на рачун првог српског савременог новинара, од тога да је хомосексуалац и морфиниста па до приче о разним малверзацијама, али Јовановић је на рафиниран начин увек оставио простора да сензибилном читаоцу прикаже слику коју он лично сматра као најближу истини. Јовановић се у сваком опису одликује изузетном моћи запажања и изношења детаља који у исто време осликавају и понеку моралну особину личности коју представља. „Пред своје пунолетство Милан је био један младић лепо развијен али сувише гојазан како какав турски или мисирски принц. Имао је лепе очи, ванредно живе – очи своје мајке кокете; црте лица биле су лепе и правилне, али његову физиономију кварила је горња усна танка и увучена, и брада јака и испупчена; та увучена горња усна и та испупчена брада давала му је израз пакостан, тврдоглав, ћудљив, злочест. Странци су налазили код тога пуног

и гломазног дечака извесну сличност са принцом Жеромом Наполеоном и његовом маском угојеног цезара” (Јовановић, 1926: 161). Ако уочимо различите ликове које портретише Јовановић тешко је не запазити да се подробно описују сви елементи од личног описа до способности, афинитета, карактерних особина, моралног лика и контрадикторности. Та својства се ипак најбоље виде на примерима из Слободанових дела.

На опису Пере Тодоровића видели смо како Јовановић слика спољашност неке личности али је још занимљивије како суптилно представља карактер неког важног политичара, државника или владара. „У том слабом уставном положају, Александар Карађорђевић био је још и сам слаб човек. Он је био поводљив, сувише предан својој породици и најближој околини, мек према љубимцима, готов да им и за најтеже погрешке гледа кроз прсте. Половину своје непопуларности стекао је због њихових а не због својих погрешака. Он је био под великим утицајем своје жене, која је била од рода Ненадовића..... Као у личним симпатијама, Карађорђевић је исто тако претеривао и у личним антипатијама. Његове су антипатије биле плаховите, не увек мотивисане и врло упорне. Он је имао своје тренутке великог гњева кад су му на уста долазиле страшне речи, које су после његови противници употребљавали као најјаче оружје противу њега.” (Јовановић, 1925:126). Одмах на почетку карактерног описа сазнајемо да је узрок слабог владара у „слабом човеку”, који је сувише предан породици, „мек према љубимцима” али се одмах прави паралела са јаким личним анимозитетом све у стилу танке границе љубави и мржње. Маестрална је Јовановићева примедба која одаје одличног аналитичара да је Карађорђевић половину своје непопуларности дуговао политичкој непромишљености својих љубимаца које је упорно штитио тј. „гледао им кроз прсте”. Портрет једног слабог владара се тиме употпуњава јер имате више елемената који га осликавају као својеглаваца, поводљивца, нереалног човека који би можда био добар срески начелник али не и кнез – владалац једне вазалне земље за чијим кормилом треба да маневрише вешт политичар и лукав дипломата. Ниједно од тога није био Александар, ни јунак иако је Карађорђевић син а ни управљачке особине нису му биле одлика јер како пише Јовановић: „Политичког духа био је скоро сасвим лишен. У својој борби са Саветом поред незгодних тренутака имао

је и згодних, када је изгледало да се јавно мишљење обрће у његову корист; те згодне тренутке није умео да употреби.....Он никада није био јако омрзнут, бар не од народа...У очима света, он је остао увек онакав какав је изгледао 1842, кад га је Вучић закнежио – снебљив мали официр, с великим породичним именом које сваки Србин зна, али лично слабо коме познат” (Јовановић, 1925:127).

Када су портрети у питању данас је услед опште декаденције људских и друштвених вредности, да будемо релативистички настројени, питање морала готово прозаична ствар али је код Јовановића баш ова људска особина на високом пиједесталу. Баш та морална црта код великана нашег портрета, човека чини достојним свога имена или га деградира и дезавуише. О моралним врлинама посебно је писао када представља портрете политичара и државника а ево шта пише о Јовану Ристићу најмаркантнијој државничкој фигури Србије у другој половини XIX века: „Његове моралне особине огледају се у његовој спољашности. Он је направио себи једну дипломатску главу, са зуловима и увоштеним брковима по моди Другог царства, и са великим растресеним „бакенбартима”, какве су носили цареви немачки и аустријски, и који су му, као угљен црни, падали чак на рамена. Навек једнако обучен реденгот и цилинадар, он пред свет није излазио другачије него у тој свечаној црини.....У понашању је био студен говорећи лагано, реч по реч, гласом без звука, налик на шапат. Наклобучен и неприродан, он је имао више званичности него отмености, и није чинио утисак великог господина него великог чиновника” (Јовановић, 1963: 131). Види се да Јовановић није штедео ни личности према којима је имао приватних симпатија већ их описује онако како он сматра да је најближе њиховом психолошком профилу а успостављање релације морала и спољашњег изгледа веома је занимљиво и у нашој књижевности готово усамљен случај. Ристићев портрет одаје човека који је горд и више извештачен него отмен али чија политичка и дипломатска улога тога времена има огроман значај за Србију која под његовом владом добија независност и државну самосталност након Берлинског конгреса.

Ако анализирамо портрете можемо закључити да је Јовановић зналачки користио компаративни метод у поређењу две значајне личности српске историје. Ако узмемо његово поређење Јована Ристића и Миливоја Петровића Блазнавца генерала који је довео Милана Обреновића на власт уочићемо суптилан приступ у објашњавању улоге и деловања две историјске личности које обрађује. „У Намесништву, Блазнавац је представљао војни елемент, Ристић грађански. Ни војник ни грађанин нису имали много пријатеља. И Блазнавац и Ристић постали су намесници пре него су у чиновничкој јерархији дошли до саветничког ранга... лазнавцу нико није веровао а Ристић је добијао својом надутотошћу. Блазнавац је имао једну надмоћност над Ристићем: умео је „лепо примити и лепо отпустити свакога“. То је још била стара демагошка школа Вучићева. Ристић је примао као да је владалац: био „леден као стена“ и „неприродан до злобога“; чак онда кад је хтео с киме бити љубазан то му није ишло од руке, - био је и тада „крт у беседи и држањ“. Сваки је знао да се Блазнавцу може мање веровати него Ристићу – и опет је сваки радије ишао Блазнавцу, јер је он дочекивао боље.” (Јовановић, 1963:133). Компарација, објашњавање лоших особина на примерима као што је пријем или адујенција државника, помаже читаоцима да увиде какарактерне одлике портретисаних личности док критици ти моменти откривају дар за сликање одређених особина простим повлачењем паралела. То може само аутор који суверено влада материјом, познаје портретисане личности као своје добре пријатеље, сигуран је у опису, пише као да их гледа: једнога како са сељачком лукавошћу угошћује свакога рачунајући какве ће бенефите добити и са друге стране приказујући другог као из чиновничког регендота надмено и хладно посматра чак и оне којима безуспешно жели показати наклоност. Тај ингенизони дар да се у тексту повежу две различитости да бисте разумели целину и осетили историјски тренутак у коме су на власти посматрана лица, омогућио је Слободану Јовановићу да са мање од четрдесет година живота постане један од најчитанијих аутора на српском језику. Иако је највећи број дела писао у време када осим штампе није било других медија, а радио у повоју тек је прокркљао из великих звучника, Јовановић је публици приказао да поседује дар оживљавања личности ондашње ближе историје. То су били људи који су били познати из

анегдота, гимназијских предавања или понеке слике коју су тек ретки поседовали или је негде у надлештвима видели. Јовановић је попут правог уметничког медија те људе оживљавао, пуштао их да проговоре, покажу добре и лоше особине, изнесу своју (не)моралност, предузимљивост, примитивну демагогију, сељачки менталитет или пучку наивност.

На крају портрета које смо свесно лоцирали на неколико личности изложићемо психолошки профил који је код Јовановића вишеслојан и открива црте појединих личности до најситнијих детаља а портретисту осветљавао као неког готово родитељски блиског ономе о коме пише. Јовановић је оставио велики материјал о Милану Обреновићу, историјски значајној а у психолошком смислу структуралној фигури наше прошлости. „Околина Миланова уочила је две његове црте: његову рану бистрину и његов нервозни страх. Његова бистрина била је необична изненађивала свакога; иако је у многоме још дете, он је могао, уједанпут, о озбиљним стварима да разлаже и говори као одрастао човек. Његов нервозни страх који је у Паризу, старањем Хиетовим, унеколико растеран, обузео је Милана у Београду наново. Он никако није заборавао да је његов предходник био убијен; одмах првих дана приликом једне шетње у Топчидер, њему су се неки сасвим обични пролазници учинили сумњивим, и он је тражио од полиције да припаз на њих”. (Јовановић, 1963:141). Поједине Миланове политичке и војне потезе Јовановић је касније описивао враћајући се на његове особине које су се у детињству формирале услед околности у којима је дошао на престо али и распусног живота који је кнежевић водио без родитеља окружен „...сам са ордонансима и лакејима у великом празном двору...” (исто). Пишући портрете историјских личности иако се бавио психологизирањем Јовановић није злоупотребљавао да би мистифицирао нити омаловажавао личности иако је код појединаца имао материјала да ради у том правцу нпр. код Чедомиља Мијатовића (Казимировић, 1991: 201).

При анализи књижевних дела , Слободан Јовановић је приказао два различита тумачења боја на Чокешини. Прво тумачење је Вуково и представља прави историјски опис, што је и приказано у Вуковој „Првој години војевања на даије”. Друго је поетични

опис Филипа Вишњића у песми „Бој на Чокешини”. У Вишњићевој песми главни мотив је гест, те је српског команданта Јакова оставио по страни управо због недостатка геста у његовој снази. Јунаци његове песме, Димитрије и Глигорије Недић, приказани у пуном сјају, господству, лепоти и поносу и као такви, они наговештавају своју несрећну судбину. О њиховом реалном, историјском пијанству, Вишњић је ћутао. На тај начин, они су за песника оличење највишег ступња јунаштва, уколико занемаримо и потиснемо њихове мане. Добијају велике херојске размере због своје пожртвованости у самом боју. Филип Вишњић је Недиће приказао као праве поетичне хероје и на тај начин их и мало идеализовао. Због немогућности реалног сагледавања боја на Чокешини (због слепила), Вишњић је духом осећао сав патриотски нагон и узаврелу крв наших бораца за слободу, те је из тог разлога сву своју снагу и сав бес овог боја уткао у два брата Недића, који су били спремни да се боре до последњег даха. За разлику од Вишњића, Вук је ову браћу сматрао хајдучима, који су своје животе изгубили због своје непромишљености. Изашавши из манастира, отпочели су јуначки мегдан на отвореном пољу, који се завршио кобно за обе стране.

Слободан Јовановић је Јована Скерлића приказао као историчара који је заинтересован за колективне идеје народа пуне енергије и оптимизма. Чувени Скерлић реалистички осликава битке из прошлости, док људе не описује, већ анализира као књиге.

Јовановић је кроз призму критичке анализе приказао поједине сличности и разлике двојице великих српских књижевних критичара, Богдана Поповића и Јована Скерлића. Лично познанство са Љубомиром Недићем помогло му је да нам прикаже реалистички портрет великог, утицајног, ведро, раздраганог, борбеног и активног књижевног критичара. Био је познат по својим препиркама, инату и замеркама, а циљ његових препирки био је у томе да на што бољи начин поклопи противника, па су му усмене полемике биле много интересантније од писаних. Искрено је говорио оно што мисли и осећа. Тежио је ка томе да на основу књижевног дела створи слику писца тог дела, тј. да постане критичар-портретист.

Богдана Поповића портретише кроз његове идејне ставове. Поповић књижевност види као круну духовне културе, имајући

на уму њен дидактични карактер. Недић је склон енглеским и немачким писцима за разлику од Поповића који је ближи француској литератури. Недића интересује карактеристика писаца, а Поповића естетске и књижевнотеоријске теме. Први је опчињен песничком поезијом, други пак формом дела. Поповић је извршио велики утицај на наш књижевни развој, вратио је углед естетици и отворио врата модернизму у српској литератури. Слободан Јовановић је међу првима уочио вредност дела Лазе Костића који је дуго био оспораван међу песницима. У приказу Костићеве поеме Лазе Костића „Самсон и Делила”, Јовановић је извео паралелу између библијског предлошка и песничког састава. Управо то одступање од легенде је кључ разумевања Костићеве поезике. Са епске наративности прелази се на лирску осећајност, односно Костић библијску причу претакла у облик романтичарске баладе.

Портрет као сложена и захтевна уметничка форма није једноставан иако се код Слободана чини да се он са таквом лакоћом игра речима и једноставним описима износи сложене процесе а да то лако превари и обмане савременог читаоца који је навикао на брисање и поновно писање на рачунару. Иако није много детаљисао и попут Црњанског безброј пута брисао и поново писао једну реченицу или пасус, Јовановић је неговао стил и принцип писања портрета (Поповић, 2000). Иако је са наше историјске дистанце тешко утврдити да ли је имао неки устаљени образац да не употребимо тешку реч шаблон, за писање портрета можемо закључити да су му одређене фигуре прирасле срцу. Као што у случају новинара Пере Тодоровића помиње младог агу а у случају Милана Обреновића „турског или мисирског принца” на појединим местима се чини да Јовановић има одређени модел по коме портретише неку личност. Иако је то могуће приметити само аналитичару или критичару јер се не понавља, можемо уочити да је Слободан Јовановић истински великан наших портрета историјских личности и нећемо претерати ако га оценимо као највећег у том жанру српске књижевности. Њему својствена лепота описа и лакоћа израза остаје као неки идеал који се чини да ће тешко бити достигнут а изгледа никада претигнут и то је један од разлога да се његова појава у нашој књижевности, историји и науци посматра као јединствена.

Закључак

Нема много уметника, научника и стваралаца који су се опробали у толико дисциплина као што је то учинио Слободан Јовановић, једна од најзначајнијих фигура и културолошких феномена на српском говорном подручју. Он је писао о историји, праву, филозофији, уметности, науци једном речју. Обрадио је многобројна подручја људског битисања а једина паралела у књижевности може се повући са Црњанским који се окушао у свим жанровима, од поезије до драме. Његов живот, рад и дело које је иза себе оставио представљају неисцрпан извор нових истраживања и анализа, јер се након више од пола века Јовановић поново открива нашој стручној и научној јавности. Није једноставно писати о толико сложеној личности, човеку који је у културолошком смислу обележио прву половину прошлог века а захваљујући ономе што је оставио чини се да ће бити много посла за будуће истраживаче. Јовановић је написао велики број радова чији квантитет не умањује квалитет, али и да је оставио само „Портрете из историје и књижевности” било би довољно да уђе у анале српске књижевности сабране у стотину књига, које окупљају „бесмртне” ауторе и дела трајне вредности.

Немогућност да га разумеју и схвате за живота узрокована је уз сујету и завист његових противника, па је нападан и јавно прозиван од разних позваних и непозваних аналитичара друштвене збиље. Прозивали су га од Раке Драинца у београдској „Правди” до анонимуса у паланачким новинама. Јовановић им је за разлику од увредљивог Црњанског, који је своје критичаре неколико пута на суд терао, одбијао да се огласи и одговори. Његов деманти било је хладно и прећутно презирање које тако сугестивно зрачи из неког од његових портрета. Ако је желео да одговори могао је цитирати Јована Ристића који на напад Милоша Глишића да није довољно слободоуман одговара: „Кад сам ја узео иницијативу да се овој земљи створе уставне установе, да се створи ова скупштина у којој сада ви седите, онда нисам још ни чуо био да где год егзистира Милош Глишић” (Јовановић, 1927:27). Његова

моћ запажања и могућност да разуме, сажме и осветли многе личности и догађаје оставили су нам вредно сведочење о сложеним процесима и комплексним личностима које он са лакоћом описује и разјашњава. Одроз људске интелектуалне немоћи и примитивизма ружили су Јовановића више од пола века као човека и научника а генерације држане далеко од његове писане оставштине остале су у незнању о значају тог великана наше културе. Његова дела су забрањивали они, који са њим за живота у науци и уметности нису могли ни ваљану полемику водити, гоњени ниским страстима, идеологијом и сујетом након Другог светског рата користе (не)прилику да га, мислили су заувек, одстране са полица књижара и читаона.

Нови читаоци, критичари и поклоници науке откривали су Јовановића на разне начине али је њега у значајној мери могуће сагледати кроз анализу портрета историјских личности по којима је препознатљив не само као научник већ и као уметник. Слободан Јовановић је описао читаву нововековну српску историју а континуирано је осликао речима читаву плејаду политичара, државника, владара, мислилаца, ратника и националних или идејних револуционара који су обележили ту епоху. Без његових дела скоро да је немогуће оценити и анализирати неке велике личности иако је бард српске историје Михајло Гавриловић до детаља проучио Милоша Обреновића, спознаја о Коца Милошу била би непотпуна без Јовановићевих описа личности и карактера оснивача модерне српске државе. Иако су многи уметници, историци, писци и песници писали о нововековној историји, о краљу Милану, Тимочкој буни, Мајском преврату 1903. године, ратовима за независност од 1876. до 1878. године, само је Јовановић успео да све то уобличи у једну логичку целину коју је додатно оплеменио портретима. Он је портретиста који читаоцима даје непосредно опажање личности о којој пише а након читања имате осећај да сте те историјске великане лично познавали, учили неке њихове особине, запамтили недостатке. Након дужег листања Јовановићевих портрета ствара се трансцендентални осећај да је читаоца упознао и заувек повезао у невидљивој нити са тим давно преминулим народним трибунима, демагозима, партијским лидерима или размаженим и хировитим владарима. Они су попут Андриће-

вог неимара моста на Дрини, неприметно и заувек ишчезли са историјске сцене али захваљујући великану српских књижевних портрета Слободану Јовановићу и даље живо сведоче о своме времену јер он их изнова изводи у пуном сјају позорнице прошлости, сваки пут кад отворите неки од његових радова.

Литература и извори

- Деспотовић Љубиша (2001), *Социологија демократије – Слободан Јовановић као афирматор политичке социологије*, Стулос, Нови Сад.
- Јовановић Владимир (1988), *Успомене*, БИГЗ, Београд.
- Јовановић Слободан (1925), *Уставобранитељи и њихова влада (1838 – 1858)*, друго допуњено издање, Издавачка књижарница Напредак, Београд.
- Јовановић Слободан (1926), *Влада Милана Обреновића 1868 – 1878*, књига прва, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд.
- Јовановић Слободан (1927), *Влада Милана Обреновића 1878 – 1889*, књига друга, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд.
- Јовановић Слободан (1963), *Портрети из историје и књижевности*, Српска књижевност у сто књига, предговор Ж. Стојковића, Матица српска – српска књижевна задруга, Нови Сад-Београд.
- Јовановић Владимир (1988), *Успомене*, БИГЗ, Београд.
- Казимировић Радован (1991), *Тајанствене појаве у нашем народу*, Зора, Сремски Карловци – Београд.
- Кершовани Отокар (1960), *Слободан Јовановић*, Култура, Београд.
- Павловић Ст. Коста (1993), *Слободан Јовановић у емиграцији – разговори и записи*, Досије – Службени лист, Београд.
- Перовић Латинка (1983), *Пера Тодоровић*, Рад, Београд.
- Перовић Латинка, Поводом научног скупа у САНУ, Република, број 159, 15.03.1997, 6.
- Петрановић Бранко (1992), *Србија у Другом светском рату 1939 – 1945*, Војноиздавачки и новински центар, Београд.
- Поповић Миленко (2000), *Црњански и Дучић између два света*, Издавачка кућа „Драганић”, Београд.
- Секулић Исидора (1977), *Из домаће књижевности I – београдски стил, I-II (1920)*, „Вук Караџић”, Београд, 95-119.
- Скерлић Јован (1967), *Историја нове српске књижевности*, Просвета, Београд.

Slobodan Jovanovic, grand portraitist of Serbian history and literature

Summary: In this paper, the authors are describing Slobodan Jovanovic as a portraitist of famous people in Serbian history. They begin with biography of this great scientist and continue with explaining his importance in explicating complex processes and roles of certain people in modern history. The authors observe, analyze and value style, as a cognizable element of Jovanovic's cultural and scientific expression. The greatest attention is paid to portrait, as an important segment of literary and historical sensibility of Jovanovic, who, of all our scientists, reached the highest level in doing portraits. In the end, the authors bring out evaluation that Jovanovic had special merits in describing psychological and professional characteristics of important names in our history and that is why his work is considered as extremely valuable to our science.

Key words: Slobodan Jovanovic, history, literature, portrait, important person